

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Blízkého východu a Afriky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Igor Dostalík

Ropný boom v Baku - počátek těžby ropy v kaspickém regionu

Oil Boom in Baku - The Beginning of Oil Extraction in the Caspian Region

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval vedoucímu mé práce dr. Dilbazimu za cenné rady a připomínky při psaní práce, stejně jako profesoru Gombárovi, který mi umožnil cestu do Baku na jaře 2015.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19. 8. 2015

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá počátky ropného průmyslu v dnešním Ázerbájdžánu, které sahají do 19. století, soustředí se na téměř zapomenuté období rozkvětu hlavního města Baku a sleduje osobnosti spojené s tzv. ropným boomem, který z carského Ruska učinil největšího producenta ropy v období před 1. světovou válkou. Zároveň se snaží mapovat technologické inovace, které se objevily v ropném průmyslu během daného období. První kapitola bakalářské práce sleduje situaci před zavedením privatizace nalezišť. Další kapitoly postupně pojednávají o podnikání hlavních protagonistů ropného průmyslu Baku. Jedná se o společnost *BRANOBEL* bratrů Nobelů, rodinu Rothschildů a domácí producenty, tzv. ropné barony. Závěrečná kapitola pojednává o chaotické společenské situaci v Rusku, která předcházela konci období ropného boomu. Práce se snaží poukázat na přínosný vliv ropného boomu na celosvětový ropný průmysl a Baku celkově.

Abstract

This bachelor's thesis is focusing on the beginnings of the oil industry in today's Azerbaijan, which are found in the 19th century. The thesis itself is trying to tell the story of almost forgotten era in the history of Azeri capital Baku and main protagonists connected with so called “Oil boom” of Baku. This oil rush contributed to Russia's position as a number one producer of crude oil before the World War I. The thesis is focusing on number of technological developments as well. The first chapter tells the story of the oil industry in the years before the privatization. The subsequent chapters are dealing with companies of Nobel brothers, the Rothschild family and with Oil barons of Baku. The last chapter is focusing on the socio-political upheaval, which caused the end of the “Oil boom”. The thesis itself is trying to demonstrate the positive contributions of this era for the world's oil industry and the city of Baku as well.

Klíčová slova

Ropa, Baku, Ázerbájdžán, ropný průmysl, Kaspické moře

Klíčová slova anglicky

Oil, Baku, Azerbaijan, Petroleum industry, Caspian Sea

Obsah

1	Úvod	7
2	Těžba ropy v Baku pod ruskou správou do roku 1872.....	8
3	Sedmdesátá léta ve znamení rozmachu průmyslu	12
5	Rothschildové v Rusku a počátky "Shell"	22
6	Ropní baroni Baku.....	26
7	Konec období ropného boomu	31
8	Závěr	35
9	Seznam použité literatury	36
9.1	Monografie	36
9.2	Odborné články	37

1 Úvod

Ropný průmysl představuje v současnosti jedno z nejdůležitějších odvětví celosvětového hospodářství. Současný Ázerbájdžán představuje důležitého dodavatele ropy a zemního plynu pro trhy v Evropě a Asii. Z toho důvodu se těší významnému geopolitickému postavení. Je však málo známým faktem, že období tzv. ropného boomu si Ázerbájdžán již ve své historii zažil. Toto období, které sovětská historiografie schválně přehlížela, představuje fascinující kapitolu dějiny Ázerbájdžánu, hospodářských dějiny Ruska 19. a 20. století a celosvětového ropného průmyslu. Ropný boom lze periodizovat od roku 1872, kdy došlo k faktické privatizaci ropného průmyslu a následnému dynamickému rozvoji celého odvětví, až do revolučního roku 1905. Další roky až do příchodu bolševiků přinesly jen vyklízení vydobytých pozic. Cílů předkládané práce je seznámit čtenáře s touto téměř zapomenutou periodou a dokázat její přínos nejen pro celosvětový ropný průmysl, ale i pro Baku a Ázerbájdžán jako celek. Práce se postupně věnuje největším osobnostem, které stály za prudkým rozvojem ropného průmyslu v Baku, a to z řad domácích i zahraničních průmyslníků. Zároveň se snaží sledovat technologické inovace a další aspekty událostí v Baku, které z ropného boomu činí důležité období nejen ázerbájdžánské historie.

2 Těžba ropy v Baku pod ruskou správou do roku 1872

Těžba ropy v Ázerbájdžánu má velmi bohatou historii. Již po staletí jsou známá svědectví cestovatelů, kteří se setkali s ropným bohatstvím území ležícího na břehu Kaspického moře. Ve velké části z těchto raných svědectví najdeme zmínky o metodách získávání ropy a jejího zpracování místními obyvateli. Avšak počátky skutečného ropného průmyslu se vážou až k periodě ruské nadvlády nad Baku v 18. a 19. století.

Strategická pozice kavkazských chanátů, skupiny nezávislých státních útvarů formálně náležících Persii, a vidina nerostných surovin na Kavkaze lákaly vládce Ruska již od 18. století. Sám car Petr I. Veliký se v roce 1722 vydal v čele svých vojsk podél západního břehu Kaspického moře a získal pro carské Rusko na několik let Derbent a Baku.¹ V následujícím století byla území kavkazských chanátů spravovaná lokálními vládci – chány,² připojena k Rusku na základě Gulistánské a Turkmančajské smlouvy z let 1813 a 1826.³

S příchodem Rusů byla půda místních chánů konfiskována úřady a převedena do vlastnictví státu, tím automaticky přešla pod ruskou správu i ropná naleziště v okolí Baku.⁴ Nejstarší z nich se nacházely v okolí Balachany, Surachany, Bibi-Hejbat a Binagadi.⁵ Původní vlastníci nalezišť dostali finanční kompenzaci, která však těžko mohla nahradit ušlé zisky z lokálního prodeje ropy. Jediní, kdo si směli ponechat zdroje ropy v soukromém vlastnictví, byla rodina Selimchánovců v oblasti Bibi-Hejbat, která je měla v dědičném držení, přesto však musela prodat vytěženou ropu státu.⁶ Ostatní naleziště byla na základě kontraktu mezi státem a soukromými subjekty pronajata.

Kontrakt poskytoval držiteli právo těžit ropu, transportovat ji a rovněž prodávat za státem určenou cenu. Vznikaly tak určité formy ropných monopolů v rukou nájemců nalezišť. Držitel kontraktu musel na oplátku ročně odvádět značnou sumu do státní kasy.⁷ Nejednalo se o zcela nový koncept správy ropných zdrojů, systém pronájmů fungoval ještě před anexí Ruskem, Rusové tento systém jen zákonně vymezili.⁸ Prvním monopolistou byl Tarumov, lokální

1 Robert Massie, *Peter the Great: His Life and World* (New York: Ballantine Books, 1986), 840–850.

2 Eduard Gombár, „Ázerbájdžán a „velká hra“ velmocí 1801-1813,“ *Bulletin Centra ázerbájdžánských a kaspických studií* 7 (2013): 6–10.

3 Eduard Gombár, *Moderní dějiny islámských zemí* (Praha: Karolinum, 1999), 182–185.

4 Leila Alieva, „The Reforms and Oil Revenues: Consequences and Implications for the Communities in the Historical Perspective,“ In *The Baku Oil and Local Communities: A History*, ed. Leila Alieva (Baku: Center for National and International Studies, 2009), 20.

5 Miryusif Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil* (Baku: Socar Centralized Printing-House, 2010), 10.

6 J. D. Henry, *Baku: An Eventful History* (London: Archibald Constable & Co., 1905), 29.

7 Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 11.

8 Idris Aliev and Orkhan Mamed-zade, „History of the Baku "Black Gold": Fate of the Communities and Formation of National Bourgeoisie.“ In *The Baku Oil and Local Communities: A History*, ed. Leila Alieva

předák, který rovněž dostal do správy mimo ropných nalezišť i solné doly, jatka a výlov ryb. Kontrakty však měly zpravidla jen omezenou platnost, obvykle trvaly jen čtyři roky bez možnosti obnovení.⁹ Stanovené podmínky kontraktu vedly nájemce ke snaze spravované zdroje maximálně vytěžit za vynaložení minimálních nákladů, držitel kontraktu tudíž ani necítil potřebu investovat do těžebních zařízení.

V období počátků ruské správy se ropa těžila v okolí Baku na osmdesáti dvou místech v primitivních vrtech,¹⁰ které svou funkcí a vzhledem připomínaly spíše studny. Systém těžby byl jednoduchý. Do vykopané šachty, obložené dřevěnými trámy, hluboké v řádu několika metrů se spouštěly vaky zhotovené z ovčí či kozí kůže, které byly manuálně vytahovány na povrch. V případě, že bylo k vytažení vaku použito koňské síly, jednalo se spíše o nádobu zhotovenou z koňské či býčí srsti s větším objemem,¹¹ jenž mohl dosahovat až tří pudů (49,137 kg).¹² Z počátku byla užívána nucená práce obyvatel okolních vesnic, ve 30. letech 19. století však byla zavedena práce námezdních sil.¹³ Transport vytěženého produktu na místo určení probíhal podobně jako těžba nesofistikovaně, vaky se naložily na velbloudy či vozíky a směřovaly k zákazníkovi. Převoz byl paradoxně dražší než samotný produkt, neboť mohl probíhat pouze po špatně udržovaných cestách jen za dobrého počasí.¹⁴ Špatná doprava přiměla odběratele ke stavbě kamenných zásobníků na ropu, odkud mohli čerpat v případě zpožděné dodávky. Velká část vytěžené ropy byla spotřebována lokálně jako mazivo, v kožedělném průmyslu či jako prostředek k hubení parazitů dobytka, zbytek byl převážně exportován do Persie.¹⁵

Poptávka po ropě v Baku z řad spotřebitelů nebyla po velkou část 19. století nijak výrazná, spíše závisela na momentální ceně komodity, kterou určoval stát. Ruské úřady nakonec počátkem roku 1825 samy zrušily systém smluvních monopolů a celé ropné odvětví převzaly do vlastní správy. Zamýšlený efekt vyšších příjmů se však nedostavil a v roce 1850 byla opět obnovena praxe krátkodobých pronájmů státní půdy s ropnými nalezišti soukromým osobám.¹⁶ Do období státní správy spadá událost, která bývá mnohými považována za počátky moderní těžby ropy. V roce 1846 byl proveden v oblasti Bibi-Hejbat primitivní ropný vrt o hloubce

(Baku: Center for National and International Studies, 2009), 48.

9 Alieva, "The Reforms and Oil Revenues," 24.

10 Bülent Gökay, "The Background: History and Political Change," In *The Politics of Caspian Oil*, ed. Bülent Gökay (New York: Palgrave, 2001), 4.

11 Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold"," 58.

12 pud (пуд) - ruská jednotka hmotnosti odpovídající hmotnosti 16,379 kg.

13 Alieva, "The Reforms and Oil Revenues," 24.

14 Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold"," 61.

15 Henry, *Baku: An Eventful History*, 31.

16 Gökay, "The Background: History and Political Change," 5.

21 metrů pod vedením ruských inženýrů. Jednalo se o historicky první vrt, který předcházel prvnímu užití vrtu za účelem těžby ropy ve Spojených státech o plných 13 let.¹⁷

Po velkou část zkoumaného období mezi 30. až 50. léty 19. století byl objem vytěžené ropy konstantní na úrovni okolo 200 tisíc pudů ročně.¹⁸ Dle záznamů ruské správy bylo v roce 1842 v oblasti Baku 136 těžebních zařízení, nejhlubší z nich dosahovalo hloubky kolem 28 metrů.¹⁹ Ropný průmysl Baku poloviny 19. století neprocházel překotným rozvojem, spíše naopak, monopolistům vyhovoval *status quo* a státní úředníci jen diktovali ceny spokojeni, že za naleziště sami nenesou zodpovědnost. Celý ropný průmysl v oblasti Baku však dostal nečekaný impulz ze Severní Ameriky.

Díky technickému pokroku docházelo k inovativním způsobům zpracování surové ropy. V polovině 50. let 19. století vyrobil kanadský lékař a geolog Abraham Gesner pomocí frakční destilace ropy petrolej, který se téměř okamžitě začal používat ke svícení nejen v domácnostech.²⁰ Novinka vzbudila obrovskou poptávku po základní surovině k výrobě petroleje. Tu mohl uspokojit jen zvýšený objem vytěžené ropy, toho bylo dosaženo zavedením mechanického vrtu poháněného parním strojem v roce 1859 ve Spojených státech.²¹ Brzy poté začal americký petrolej ropného magnáta J. D. Rockefellera zaplavovat trhy po celém světě, ten ruský tvořil obzvláště perspektivní odbytiště. Carské Rusko bylo na prahu industrializace a svou roli hrála i zeměpisná poloha hlavního města, v zimních měsících je obvykle v Petrohradu denní světlo jen po dobu několika hodin. Do té doby běžně používaný lůj byl nahrazen petrolejem z dovozu. V roce 1870 dosahoval americký export petroleje do Ruska čtvrt miliónu galonů.²² Tento vývoj však přinutil zodpovědné úředníky hledat odpověď na otázku, proč Rusko dováží tolik ropných produktů i přes skutečnost, že potenciálních možností na jejich výrobu má víc než dost.

Pokusy o rozvoj v oblasti zpracování ropy na Kavkaze započaly již dříve. V roce 1858 se skupina ruských inženýrů pod vedením německého barona von Tornow v Baku neúspěšně snažila o výrobu lehkého uhlovodíku podobnému petroleji, výsledný produkt však nebyl vhodný ke svícení.²³ V roce 1863 vybuřoval první rafinerii na výrobu petroleje na

17 Vagit Alekperov, *Oil of Russia: Past, Present and Future* (Minneapolis: East View Press, 2011), 60.

18 Henry, *Baku: An Eventful History*, 31.

19 Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 13.

20 Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power* (New York: Simon & Schuster, 1991), 23.

21 *Ibid.*, p. 26-28.

22 Steve LeVine, *The Oil and the Glory: The Pursuit of Empire and Fortune on the Caspian Sea* (New York: Random House, 2007), 21.

23 Henry, *Baku: An Eventful History*, 32.

Abšeronském poloostrově Džavad Melikov.²⁴ Za podmínek zvýšené poptávky jeho příklad následovalo záhy mnoho dalších. Domácí produkce petroleje poskytla nový impuls celému ropnému průmyslu v okolí Baku. Objem ročně vytěžené ropy se během krátké doby téměř ztrojnásobil. Z hodnoty 340 tisíc pudů v roce 1863 se dostal na jeden milión v roce 1867.²⁵ Používání hloubkových vrtů poháněných parním strojem, nahrazujících tradiční manuální práci bylo dlouho ruskými úřady odmítáno, tento postoj vycházel z názoru některých ruských odborníků, že nejsou pro těžbu zvláště výnosné.²⁶ Až dynamický rozvoj těžby v Americe je přesvědčil o opaku. První parním strojem poháněný vrt v okolí Baku uskutečnil Ivan Mirzojev v roce 1871.²⁷ Následkem zavedení nových technologií rostl objem těžby ropy závratnou rychlostí. Pokud bylo možné tradičním způsobem denně vytěžit maximálně 100 pudů, u vrtů s novou technologií to mohlo být až 700 pudů.²⁸ Poptávka po ropných produktech neustávala, avšak zkostrnatělý systém monopolů neumožňoval rozvoj průmyslu. Za těchto okolností nerostly ani příjmy státní pokladny z pronájmu těžebních parcel.

Úřady zareagovali ustanovením speciální komise, která se měla zabývat problematikou rozvoje ruského ropného průmyslu a navrhnout další postup.²⁹ Členem této komise byl i slavný ruský chemik Dmitrij Ivanovič Mendělejev. Komise se usnesla, že stávající systém byl ze své podstaty neefektivní, chyběla mu konkurenceschopnost a doporučila faktickou privatizaci ropného průmyslu.³⁰ V reakci na závěry komise car Alexander II. podepsal počátkem roku 1872 výnos povolující zakládání soukromých těžebních společností v Rusku, to zahrnovalo i subjekty se zahraničním kapitálem.³¹ Tyto kroky položily základy tzv. ropného boomu v Baku a zapříčinily revoluci ropného průmyslu, která dalece přesáhla hranice Kavkazu.

24 *Ibid.*, p. 43.

25 Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold"," 77.

26 Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 14.

27 Henry, *Baku: An Eventful History*, 38.

28 Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold"," 97.

29 Henry, *Baku: An Eventful History*, 35.

30 Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold"," 78.

31 Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 16.

3 Sedmdesátá léta ve znamení rozmachu průmyslu

Na základě carského výnosu Alexandra II. z ledna 1872, kterým reagoval na neuspokojivou situaci v ropném průmyslu a rušil systém pronájmů pod státním dozorem, došlo již v prosinci téhož roku k prvním veřejným aukcím parcel s nalezišti ropy. Státní komise rozdělila naleziště v oblasti Baku na 48 parcel o výměře 27 akrů³² a ty byly dále rozděleny do menších skupin.³³ Velká část půdy se dostala, díky zvýhodnění ze strany carských úřadů, do rukou vysokých úředníků, šlechticů či důstojníků armády.³⁴ Rovněž bývalí držitelé kontraktů, jako například Ivan Mirzojev, získali část ropných nalezišť v aukcích. Pouze pět z celkového počtu parcel, nabídnutých v prvním kole dražeb, připadlo etnickým Ázerbájdžáncům.³⁵ Největší zájem byl o parcely v Balachany, parcely v oblasti Bibi-Hejbat se postupně dostaly do rukou menších dražitelů. Mezi ně patřil například Zejnalabdin Taghijev, který posléze sehrál klíčovou roli v historickém rozvoji Baku.

Jak výčet dražitelů naznačuje, půda mohla být poskytnuta i neruským subjektům, včetně těch se zahraničním kapitálem. Zájemce o půdu uhradil jednorázový poplatek, který se odvíjel od velikosti dražené parcely, za každých 2,75 akru půdy musel dražitel zaplatit deset rublů, poté parcela přešla zcela do jeho správy včetně existujících ropných zdrojů. Vytěžená ropa rovněž patřila novým provozovatelům těžebních zařízení, stejně jako produkty z ropy následně vyrobené, v první řadě petrolej. Jednalo se o faktickou privatizaci ropného průmyslu.³⁶ Přesto si úřady podržely jistou míru kontroly. Důlní úřad, spadající pod carské ministerstvo financí, měl za úkol dohlížet na to, aby provozovatel pečoval o bezpečnost těžebních zařízení a na parcelách těžil pouze ropu, úřad rovněž shromažďoval statistické údaje o těžbě. Z ekonomického hlediska bylo zavedení aukcí jednoznačně úspěchem, jelikož úřady obdržely od budoucích těžařů více než dva miliony rublů, což se rovnalo téměř polovině zisku za dosavadních padesát let fungování systému pronájmů.³⁷ Nyní již zrušený systém monopolů v ropném průmyslu Baku přispěl do státní pokladny mezi lety 1821 až 1871 celkovou částkou 5 203 178 rublů.³⁸

32 Akr je anglosaská plošná jednotka. 1 akr = 4 046,873 m²

33 Henry, *Baku: An Eventful History*, 52.

34 *Ibid.*

35 Audrey L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule* (Stanford: Hoover Institution Press, 1992), 21.

36 Alekperov, *Oil of Russia: Past, Present and Future*, 45.

37 *Ibid.*

38 F.H. Trevithick, *A Sketchy Report of the Petroleum Industry at Baku* (Cairo: National Printing Office, 1886), 3.

Noví těžaři začali s těžbou již v lednu 1873, periferní Baku se postupně začalo měnit v jednu z nejdynamičtější se rozvíjejících průmyslových oblastí celého Ruska. Velký pokrok nastal zejména v procesu extrakce ropy, kdy se ještě v roce 1873 objevil na Abšeronském poloostrově první mechanický vrt poháněný parním strojem.³⁹ Hloubení vrtu probíhalo tak, že dláto bylo upevněno na konci lana, které bylo opakovaně zvedáno a následně pouštěno na dno vrtu a ostřím dláta se tak odštěpovala podkladová hornina.⁴⁰ Dalším podstatným faktorem, který přispěl k rychlému zavedení technologie vrtů, bylo složení půdy na Abšeronu. Na rozdíl od kamenného podloží státu Pennsylvánie, v němž poprvé došlo k masivnímu zavádění ropných vrtů, byla zdejší půda relativně měkká.⁴¹ V okolí Baku se tak brzy vytvořil les dřevěných vrtných věží, které v sobě ukrývaly těžební zařízení. Během několika málo let tak parní stroje nahradily tradiční způsob extrakce ropy pomocí tažných zvířat a manuálně hloubených vrtů.

Baku a jeho okolí se brzy začalo topit v ropě. Na všech těžebních parcelách vznikaly ropné gejzíry, v podloží nahromaděná kapalina vyvěrala na povrch do výše několika desítek metrů, což bylo způsobeno narušením horniny pomocí vrtů. Jejich provozovatelé však neuměli tyto erupce zastavit, neměli zpočátku připravené ani nádrže na unikající ropu, okolní půda tak začala být doslova prosycena ropou.⁴² Velká část vytěžené suroviny byla zpracována při výrobě petroleje a maziv.⁴³ Baku, přestože bylo známé svým větrným podnebím, zahalil černý oblak sazí a popelu, který byl produkován desítkami místních rafinerií na výrobu petroleje. Tyto rafinerie byly soustředěny do oblasti nazvané *Černé město*⁴⁴. Petrolej vyrobený v Baku se vyznačoval vynikajícími vlastnostmi, celkovou kvalitou dokonce předčil svou americkou konkurenci.⁴⁵ Nejlepší parametry vykazoval petrolej vydestilovaný z ropy ložisek v Bibi-Hejbat.⁴⁶ Výrobci petroleje ovšem čelili překážce, která zásadně bránila ve větším rozšíření petroleje z Baku na ruském, potažmo na světovém trhu.

Hlavní problém představovalo zavedení spotřební daně, uvalené na petrolej ze strany úřadů. Ta platila již od 1. ledna 1873 a ukázala se jako velice neefektivní byrokratické rozhodnutí, které ztěžovalo práci jak těžařům, tak i samotným carským úředníkům.⁴⁷ Sazba daně se počítala podle

39 Mir-Babayev Mir-Yusif, "A Brief History of Oil and Gas Well Drilling," *Visions of Azerbaijan* 1 (2012): 62-65.

40 Robert Grace, *Oil: An Overview of the Petroleum Industry* (Houston: Gulf Publishing Company, 2007), s. 66.

41 Trevithick, *A Sketchy Report of the Petroleum Industry at Baku*, 8.

42 Henry, *Baku: An Eventful History*, 59.

43 Trevithick, *A Sketchy Report of the Petroleum Industry at Baku*, 8.

44 (rus.) Черный город

45 Charles Marvin, *The Region of the Eternal Fire* (London: W. H. Allen & Co., 1891), 243.

46 Henry, *Baku: An Eventful History*, 69.

47 Alekperov, *Oil of Russia: Past, Present and Future*, 56.

velikosti nádrže určené k destilaci ropy, kdy nádrže s kapacitou 677 galonů⁴⁸ byly zdaněny 4 kopějkami⁴⁹, větší nádrže byly zdaněny vyšší sazbou. Úředníci měli za to, že destilace 9,6 až 12 barelů⁵⁰ petroleje zabere 30 hodin, více než 12 barelů zabere několik dní, přičemž teoreticky mělo dojít k reálnému zužitkování ropy ze 40 % procent. To ovšem neodpovídalo skutečnosti. Úředníci vycházeli ze špatných předpokladů, chybně spočítali délku destilačního procesu a navíc v tehdejších podmínkách docházelo pouze k 30% vydestilování ropy. Majitelé rafinerií ve snaze o navýšení ziskové položky zkracovali technologické postupy destilace s cílem vyprodukovat maximální množství petroleje v co nejkratším možném čase. To ovšem mělo zásadní vliv na kvalitu finálního produktu, který vykazoval negativní vlastnosti, špatně hořel a hořením se uvolňovalo značné množství sazí. Neúměrné daňové zatížení navíc udržovalo cenu petroleje relativně vysoko, což se brzy projevilo ve snížení poptávky. Zákazníci začali dávat přednost petroleji z dovozu.⁵¹ Rovněž příjmy ze spotřební daně uvalené na petrolej nespĺnily očekávání úřadů, které tak opět musely hledat východisko ze situace, v níž ropný průmysl Baku začal stagnovat. Podobně jako tomu bylo při rušení systému pronájmu, došlo k sestavení speciální úřední komise, která měla za úkol navrhnout vhodné řešení. Komise se ve svých závěrech usnesla na osvobození výroby petroleje od veškerých daní.⁵² Toto rozhodnutí bylo nakonec schváleno v Petrohradu a vešlo v platnost přesně 1. září 1877 s působností na území celého carského Ruska.⁵³ Po zrušení spotřební daně došlo k rapidnímu poklesu ceny, petrolej z Baku se stal dostupným pro ruské domácnosti a současně i konkurenceschopným americkému produktu a to jak na domácím trhu, tak i na trzích zahraničních.⁵⁴

Souběžně s rozvojem v oblasti těžby a zpracování ropy docházelo ve sledovaném období k zakládání prvních ropných společností v Baku. První svého druhu byla *Bakuská ropná společnost* (*Бакинское нефтяное общество*), založená v roce 1874. Ta koncem 80. let zaujímala první místo mezi producenty surové ropy.⁵⁵ Za zmínku stojí rovněž ropná společnost známého ruského železničního magnáta Pjotra Gubonina. Těchto příkladů brzy následovali další průmyslníci. Avšak skutečný zlom nastává v roce 1876, kdy Robert Nobel, švédský podnikatel působící v Rusku, založil se svým bratrem Ludwigem společnost, která změnila tvář ruského průmyslu.

48 1 galon = 3,7854 litru

49 1 rubl = 100 kopějek

50 1 barel = 158,9872 litrů

51 *Ibid.*

52 *Ibid.*, p. 57.

53 Henry, Baku: An Eventful History, 77.

54 Alekperov, Oil of Russia: Past, Present and Future, 58.

55 *Ibid.*

4 Nobelové v Baku

Jméno Nobel je dnes již neodmyslitelně spojeno s vynálezem dynamitu a každoročním udílením Nobelových cen. Toto jméno však má rovněž zcela zásadní význam i v souvislosti s historií celosvětového ropného průmyslu. Společnost, nesoucí jméno bratrů Nobelů, stála za vznikem mnoha zásadních vynálezů a inovací v oblasti těžby a následného zpracování ropy. Zároveň se velkou měrou podílela na transformaci carského Ruska přelomu 19. a 20. století v největšího producenta ropy na světě.⁵⁶

Příběh švédských průmyslníků, kteří našli bohatství a slávu v Rusku, se začal psát roku 1838, kdy připlul do Petrohradu Immanuel Nobel. Původní profesí architekt, který se hodlal prosadit v ruském zbrojařském průmyslu. Jeho prototyp námořních min se setkával s vážným zájmem ze strany čelných představitelů ruské admirality, avšak škrty ve vojenském rozpočtu po prohrané Krymské válce přivedly Nobelovu firmu do bankrotu.⁵⁷ Zanechal po sobě tři syny – Roberta, Alfreda a Ludwiga, kteří po něm zdědili obchodního ducha. Byl to právě posledně jmenovaný, kdo převzal otcovu firmu. Ludwig se však místo min spíše specializoval na výrobu palných zbraní a dělostřeleckých granátů.⁵⁸ Nutná potřeba přezbrojit, kterou si koncem 60. let 19. století ruské nejvyšší velení před blížícím se konfliktem s Osmany uvědomovalo, poskytovala Ludwigovi zajímavou obchodní příležitost. Ludwigově zbrojovce v Iževsku byla udělena zakázka na výrobu pušek, poprvé v historii ruské armády se jednalo o tzv. „zadovky“ se záklopkovým závěrem, podle návrhu slavného českého puškaře Sylvestra Krnky.⁵⁹

Bylo to pouze shodou okolností, že se bratři Nobelové dostali do Baku a následně zůstali v tamním ropném byznysu ještě po několik dalších desetiletí. Ludwig dlouho vybíral vhodné dřevo pro výrobu pažeb Krnkových „zadovek“, po pečlivém zvažování se nakonec rozhodl pro dřevo ořešáků, hojně rostoucích na Kavkaze. V březnu 1873 Ludwig poslal nejstaršího bratra Roberta s penězi, aby nákup dřeva vyjednal. Avšak Robert okamžitě po svém prvním příjezdu do Baku rozpoznal ohromný potenciál celého ropného průmyslu v okolí města a tak peníze, původně určené na nákup dřeva, jednalo se v přepočtu zhruba o 25 tisíc dolarů, investoval bez předchozí konzultace s bratry do nákupu menší parcely a rafinerie od jednoho Holanďana.⁶⁰ Robert Nobel byl nadaný chemik, navíc měl s výrobou petroleje předchozí zkušenosti z Finska,

⁵⁶ Robert W. Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry* (Stanford: Hoover Institution Press, 1976), 8.

⁵⁷ LeVine, *The Oil and the Glory*, 16.

⁵⁸ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 26.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 27.

⁶⁰ Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power* (London: Simon & Schuster, 2012), 42.

okamžitě se tedy pustil do práce a začal zejména s vylepšováním technologických postupů destilace ropy. Tento risk se začal vyplácet, petrolej vyrobený Robertem Nobelem v jeho rafinerii dosahoval oproti ostatním konkurenčním produktům z oblastí v okolí Baku vynikajících kvalit, srovnatelných s americkým petrolejem společnosti *Standard Oil*. Podnikatelské prostředí Baku, po zrušení spotřební daně na petrolej, konečně začalo poskytovat vhodné podmínky pro rychlý rozvoj společností působících v ropném odvětví a Nobelové toho velmi rychle využili.

V roce 1876 připlouvá se svým synem Emanuelem do Baku zbrojařský magnát Ludwig Nobel, který se okamžitě osobně zapojil do těžebních a výrobních aktivit svého bratra Roberta. Ještě téhož roku dorazila do hlavního města Petrohradu první zásilka petroleje z rafinerie bratrů Nobelů.⁶¹ Ludwig se stal velmi brzy mozkiem všech operací společnosti, byl navíc geniálním konstruktérem a mimořádně prozíravým podnikatelem. Uvědomoval si nedostatky, které bránily rozvoji nejen jeho společnosti, ale i celého průmyslu. Nejpalčivější otázkou vždy byla a nadále i zůstávala doprava ropných produktů. Tu v rámci Baku mezi jednotlivými vrty a rafineriemi zajišťovaly povozy, tažené osly či velbloudy, nazývané *arba*, které představovaly hlavní způsob obživy pro místní populaci. Jednalo se však o drahý a mimořádně nespolehlivý prostředek dopravy, neboť na neupravených cestách značnou měrou závisel na rozmarech počasí. Ludwig tak přišel s nápadem vybudovat ropovod, který by překonal potřebnou vzdálenost několika kilometrů mezi ložisky ropy a rafineriemi v *Černém městě*. Ludwig se snažil do projektu nejdříve zapojit ostatní producenty i místní úřady. Setkal se však se nepochopením, nápad posílat ropu trubkou se zdál dalším těžařům jako bláznivá fantazie a úřady měly obavy z nárůstu nezaměstnanosti mezi místními.⁶² Ludwig se však nenechal odradit a tvrdohlavě pokračoval v projektu na vlastní pěst, to se nakonec vyplatilo. První ropovod v Rusku spatřil světlo světa roku 1877, měl poloměr tři palce a byl poháněn parním čerpadlem o síle 27 koní. Převážná kapacita prvního ropovodu bratrů Nobelů dosahovala hodnoty 9 607 barelů ropy denně.⁶³ Zavedení ropovodu představovalo obrovský úspěch, ve výsledku snížilo náklady na přepravu a ti, co původně odmítali samotnou představu vybudování ropovodu, nyní Nobelům platili za jeho používání. Místní to ovšem přijali s nelibostí, protože ropovod je fakticky připravil o práci, docházelo k jeho poškozování, tomu Ludwig čelil najmutím ozbrojených kozáků na ochranu celého produktovodu.⁶⁴ Brzy začali i další producenti napodobovat Nobely a docházelo tak k prvnímu masivnímu zavádění ropovodů v historii

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 52.

⁶³ Alekperov, *Oil of Russia: Past, Present and Future*, 55.

⁶⁴ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 52.

ruského ropného průmyslu.

Další překážka, která bránila v naplnění potenciálu ruského trhu s ropnými produkty, byla, za absence železnice, celkově špatná dopravní síť. Nejčastější způsob dopravy petroleje k zákazníkům byl pomocí lodí, většinou dřevěné lodě naložené petrolejem mířily po Kaspickém moři z Baku do Astrachaně, ležící v deltě řeky Volhy, kde došlo k přeložení nákladu a poté náklad putoval po Volze dál do vnitrozemí. Problémy spojené s dopravou dokresluje například to, že finanční náklady na dodávku petroleje z Baku do Tiflis, vzdáleného 548 kilometrů, byly vyšší, než na dodání petroleje přímo z Ameriky.⁶⁵ Částečně na tom měl podíl fakt, že petrolej byl plněn do dřevěných barelů, jejichž cena často převyšovala cenu samotného produktu, který v nich byl přepravován. Bylo to způsobeno akutním nedostatkem dřeva na výrobu přepravních barelů. Ludwig usoudil, že je potřeba snížit náklady na distribuci petroleje, aby mohl být jeho produkt konkurenceschopnější. To jej přivedlo na myšlenku, nepřevážet petrolej po jednotlivých barelech, ale najednou a ve velkém objemu. Tato revoluční myšlenka stála za zrodem prvního ropného tankeru na světě, což ve výsledku změnilo tvář globálního obchodu s ropou.

Podobně, jako tomu bylo v případě prvního ruského ropovodu, se Ludwig Nobel setkal spíše s rozporuplnými reakcemi. V Rusku navíc nikdo neměl na to, aby postavil loď plnicí funkci plovoucí cisterny ani kvalifikaci ani dostatečné množství odvahy. Ludwig se tedy musel opět spolehnout na vlastní síly a tanker si sám navrhnout. Genialita jeho konstrukce spočívala v tom, že kapalný náklad nebyl uložen pouze v jedné nádrži o velkém objemu, což by způsobovalo značnou nestabilitu celého plavidla. Náklad měl být skladován po dobu převozu v 21 oddělených přepážkách, rozložených v trupu lodi.⁶⁶ Tanker podle návrhu Ludwiga Nobela byl zkonstruován v loděnicích ve švédské Motale roku 1878, plavidlo dostalo jméno *Zoroaster*. Toto pojmenování mělo odkazovat na velmi silnou zoroastrijskou tradici v Ázerbájdžánu. Loď musela být menší, aby zvládla dlouhou cestu ze Švédska až do Baku, délka tudíž dosahovala pouhých 26 metrů. Tanker byl poháněn parním strojem a mohl nést náklad o velikosti 244 tun petroleje.⁶⁷ Ještě v témže roce byly vyrobeny další dva tankery plující pod vlajkou společnosti bratrů Nobelů, *Buddha* a *Nordenskjöld*. Byla to skutečně revoluční inovace pro celosvětový ropný průmysl, která zdatně snižovala náklady na dopravu a celkově ji zjednodušovala. Tankery si velmi brzy podle Ludwigova návrhu začaly stavět i další ropné společnosti daleko za hranicemi Ruska. Napomohl tomu zejména fakt, že Ludwig si nenechal

⁶⁵ Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, 44.

⁶⁶ LeVine, *The Oil and the Glory*, 34.

⁶⁷ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 55.

svůj vynález patentovat, nechtěl bránit šíření nápadů, z kterých mohl těžit celý rozvíjející se průmysl.⁶⁸

Společnost bratrů Nobelů vstoupila do ropného průmyslu velmi úspěšně, avšak zavádění nejrůznějších inovací a rozšiřování výroby si žádalo stále větší finanční investice. Nobelové se proto rozhodli, na popud nejslavnějšího z bratrů – Alfreda, v roce 1879 vytvořit akciovou společnost s názvem *BRANOBEL*, což byla zkratka pro *Společnost ropné výroby bratrů Nobelů*.⁶⁹ Celkové jmění společnosti bylo na počátku 3 miliony rublů, jednalo se o 600 akcií, každá v hodnotě 5000 rublů.⁷⁰ Úspěchy společnosti dokládá hodnota akcií společnosti již v roce 1884, dosahovala částky 15 milionů rublů. Největším akcionářem byl Ludwig, výkonný šéf společnosti. Alfred Nobel, vynálezce dynamitu, sice držel druhý největší podíl akcií, na chodu společnosti v Baku se nijak nepodílel, ostatně město na břehu Kaspického moře nikdy ani nenavštívil. Jeho hlavní úlohou bylo, díky jeho jménu a postavení, spíše domlouvat půjčky od evropských bankovních domů a svým jménem společnost zaštiťovat. Hlavním cílem nově vzniklé akciové společnosti bylo vytlačit americký petrolej společnosti *Standard Oil*, ropného magnáta J. D. Rockefellera, z ruského trhu.

Roku 1883 byl dokončen úsek transkavkazské železnice směřující do Baku, což ve výsledku notně přispělo k dosažení vytyčeného cíle společnosti bratrů Nobelů. Do 80. let 19. století byla námořní a říční doprava nejčastějším způsobem vývozu komodit z Baku. Avšak problém představovalo zamrzání Volhy v zimních měsících, nákladní lodě z toho důvodu nebyly schopné řeku překonat. V období, kdy byla poptávka po petroleji na svícení nejvyšší, jí tudíž dodavatelé nemohli uspokojivě vyhovět. Napojením Baku na železniční síť tento problém, ztěžující dopravu petroleje k zákazníkům v celém Rusku, částečně odpadl. Ludwig Nobel se pokusil, stejně jako mnohokrát předtím, vytěžit z nových možností maximum. Již v roce 1881 navrhl podle amerického vzoru nákladní vagóny, které měly být určeny k převozu petroleje ve velkém objemu.⁷¹ Po dokončení železnice byly okamžitě zkonstruovány a posazeny na koleje. Brzy tak proudily po trati Caricyn⁷² – Grjázi desítky vlaků s petrolejem společnosti *BRANOBEL*, mířícím do Petrohradu, Moskvy a dalších ruských měst. Postupně tak vznikalo první ruské ropné impérium. Bratři Nobelové ve svých závodech kontrolovali vše, od těžby surové ropy, až po dodání finálního produktu do rukou zákazníků.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 56.

⁶⁹ v ruštině *Товарищество нефтяного производства братьев Нобель*

⁷⁰ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 79.

⁷¹ *Ibid.*, p. 62.

⁷² dnešní Volgograd

BRANOBEL si brzy začal nacházet odbytiště pro svoje výrobky i na zahraničních trzích, to zejména díky přístavu Batumi na břehu Černého moře, kam vedlo vlakové spojení přes Tiflis, dnešní hlavní město Gruzie. Z Batumi, po přeložení nákladu, směřovaly ropné tankery do evropských přístavů. V polovině 80. let exportovali Nobelové svůj petrolej do Rakouska-Uherska, Británie, Německa a řady dalších zemí na starém kontinentě. Tento vývoj samozřejmě znepokojoval americký Standard Oil, který se do té doby těšil v Evropě monopolnímu postavení. Americký ropný gigant se nejdříve pokusil o diplomacii. Američané si uvědomovali, že ruská vláda nedovolí majoritní odkoupení akcií *BRANOBEL*, přesto se pokusili vyjednat alespoň částečný vstup do společnosti. Jednání mezi zástupci obou společností však ztroskotala, Nobelové neměli zájem.⁷³ Standard Oil se uchýlil ke své osvědčené taktice, zavádění dumpingových cen. Přesto mezi lety 1888 a 1891 ztratil Standard Oil podíl na světovém trhu s petrolejem, vyjádřeno v procentech z 78% na 71%, zatímco podíl bratrů Nobelů stabilně rostl z 22% na 29%.⁷⁴

V roce 1888 však zasáhla společnost těžká rána, na francouzské riviéře zemřel na srdeční infarkt Ludwig Nobel, muž, který fakticky otevřel cestu ropným produktům z Ruska na světové trhy.⁷⁵ Ve vedení společnosti jej nahradil jeho syn Emanuel, který mu stál po boku od jeho příchodu do Baku v roce 1876 a hned se aktivně zapojil do fungování společnosti. Ačkoliv neměl takové technické nadání či vizionářské myšlenky jako jeho otec, úspěšně vedl společnost až do konce 1. světové války. Emanuel se po celou dobu ve vedení společnosti vyznačoval jako vynikající diplomat, mimo jiné rovněž hovořil plynně několika jazyky. Povedlo se mu získat přízeň samotného cara, ten mu osobně nabídl stát se jeho poddaným, tuto nabídku Emanuel nemohl samozřejmě odmítnout.⁷⁶ *BRANOBEL* se tak fakticky stal ruskou společností, což během revolučních událostí první dekády 20. století, částečně ochránilo majetek společnosti.

I přes úmrtí Ludwiga Nobela podnik dál rostl a upevňoval své výsadní postavení na domácím trhu. Dokladem může být i dokončení ropovodu společnosti *BRANOBEL* roku 1889 z Michajlova⁷⁷ až k řece Kvirila, nacházející se v dnešní Gruzii. Ropovod dosahoval délky 67 kilometrů a jednalo se tehdy o nejdelší ropovod v Rusku, jehož stavba měla ulehčit dopravě na přetížené trati do Batumi. Úspěšnost tohoto projektu navíc přesvědčila carské úřady o potřebě stavby ropovodu vedoucího z Baku až do Batumi, který byl dokončen o sedmáct let později.⁷⁸

⁷³ Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, 45.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 46.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 47.

⁷⁶ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 113.

⁷⁷ dnešní Chašuri ve střední Gruzii

⁷⁸ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 97.

Průkopnické snahy v ropném průmyslu nadále pokračovaly. Rafinerie společnosti *BRANOBEL* byly první v Rusku, které se zaměřovaly čistě na výrobu benzínu, tehdy spíše používaným v procesu výroby gumy. Ten se však, s blížící se érou spalovacích motorů, stával čím dál důležitějším ropným produktem.⁷⁹ Snahy *Standard Oil* omezit konkurenci, kterou *BRANOBEL* bezesporu představoval, donutily v roce 1895 vyjednaváče amerického ropného giganta k nabídce rozdělení globálního trhu mezi oba subjekty. *Standard Oil* by kontroloval 75% a *BRANOBEL* 25% trhu s petrolejem. Tato jednání však nikdy neskončila dohodou.⁸⁰ Na přelomu 19. a 20. století přišlo zlaté období *BRANOBEL* a celého průmyslu, společnost založená bratry Nobely se stala skutečně velkým hráčem, zároveň byl splněn hlavní cíl, ovládnout ruský trh s petrolejem a silně se angažovat mimo hranice Ruska. V tomto období *BRANOBEL* využíval 171 ropných vrtů a samotný výnos z těchto vrtů tvořil 9% celosvětové produkce ropy. Celkově těžaři kolem Baku v roce 1897, na pouhých 12 kilometrech čtverečných, produkovali 45% světové produkce.⁸¹ V revolučním roce 1905 byl *BRANOBEL* největším průmyslovým podnikem v carském Rusku, přičemž zaměstnával tisícovky dělníků, námořníků, inženýrů a dalších povolání spojených s průmyslem.⁸²

Společnost *BRANOBEL* byla na tehdejší poměry skutečně průkopnickou i v oblastech, přímo nesouvisejících s ropou a jejím obchodováním. Právě v péči o blaho svých početných zaměstnanců nastavil Ludwig a jeho společníci standardy, které do té doby nebyly běžné ani v kontinentální Evropě, tím spíše v carském Rusku 2. poloviny 19. století. Pracovníkům byla zajištěna odpovídající výplata a určena pevně stanovená pracovní doba. Pro dělníky byly vybudovány kamenné ubikace se sociálním zařízením, které měly dokonce vyhrazené části pro ženaté muže. Dětem zaměstnanců byla poskytnuta bezplatná školní docházka a zdravotní péče.⁸³ Pro management společnosti byl vybudován komplex na pozemku o rozloze 10 hektarů, nesoucí název *Villa Petrolea*. Mimo knihovny, divadla či biliárového sálu se zde například nacházel i první telefon v Baku. Aby Ludwig svým zaměstnancům zajistil nejlepší možné podmínky v nehostinném prostředí Baku, nechal přivézt zeminu a vysázet stromy a keře. To vše bylo zavlažováno pomocí vody z Volhy, kterou na zpáteční cestě do Baku nabíraly ropné tankery.⁸⁴ Jednalo se v podstatě o první zařízení svého druhu na světě, určené pro rekreaci zaměstnanců pracujících v ropném průmyslu. Později tento model adoptovaly všechny ropné

⁷⁹ *Ibid.*, p. 69.

⁸⁰ Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, 45.

⁸¹ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 117.

⁸² Thomas C. Owen, *Russian Corporate Capitalism: From Peter the Great to Perestroika* (Oxford: Oxford University Press), 31.

⁸³ LeVine, *The Oil and the Glory*, 43.

⁸⁴ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 73.

společnosti.

5 Rothschildové v Rusku a počátky "Shell"

Společnost *BRANOBEL* se bezesporu zásadní měrou podílela na tzv. ropném boomu v Baku. Přesto se nelze domnívat, že by se Nobelové po celou dobu těšili zcela neochvějnému monopolnímu postavení. Ropné bohatství na Abšeronském poloostrově lákalo i jiné subjekty se zahraničním kapitálem. *BRANOBEL* tak brzy musel v rámci domácích podmínek čelit silné konkurenci. Nejsilnějšího konkurenta měli bratři Nobelové v Rothschildech, další vlivné evropské rodině. Ti sice nedisponovali takovými těžebními kapacitami nebo týmy špičkových chemiků, inženýrů a geologů jako podnik švédských průmyslníků, oproti Nobelům však měli jednu zásadní výhodu. Téměř nevyčerpatelné finanční zdroje.

Podobně, jako tomu bylo v případě Nobelů, započala anabáze rodiny Rothschildů v ruském ropném průmyslu shodou několika okolností. Po rusko-turecké válce let 1877 a 1878 došlo na Kavkaze k anexi částí původně osmanského území ze strany carského Ruska. Na anektovaném území se nacházelo i Batumi, přístav ležící na břehu Černého moře v dnešní Gruzii.⁸⁵ Když bylo rozhodnuto o výstavbě tratě Batumi – Baku, která měla být součástí transkavkazské železnice, dostala koncesi na její výstavbu dvojice ruských obchodníků s ropou Bunge – Palaškovskij. To nebyla náhoda, podniky působící v ropném průmyslu Baku měly eminentní zájem na hledání alternativních cest pro dopravu petroleje, neboť říční trasu po Volze fakticky ovládaly tankery společnosti *BRANOBEL*.⁸⁶ Trať o celkové délce 902 kilometrů si žádala nemalé investice. Avšak v daném období došlo k poklesu ceny petroleje, což bylo způsobeno rostoucí produkcí za absence dostatečné poptávky na ruském trhu.⁸⁷ Stavba železnice potřebovala investora a volba padla na významnou bankéřskou rodinu Rothschild. Ti měli nejen dostatečné zdroje na pokrytí všech nákladů, ale i zkušenosti se stavbou železnic.

Alphonse James de Rothschild, železniční magnát a hlava francouzské větve rodiny Rothschild, stál mimo jiné za výstavbou trati z Vídně do Galicie či železnice vedoucí po francouzském pobřeží.⁸⁸ Faktor, který přispěl ke vstupu Rothschildů na ruský trh, byla účast Alphonse na obchodě s petrolejem v Evropě. Vlastnil dvě rafinerie, jednu v Marseille a druhou ve Fiume⁸⁹ na břehu Jaderského moře. Brzy si tak uvědomil, že by mohl přes přístav v Batumi dopravovat relativně lacinou surovou ropu ke zpracování ve svých rafineriích.⁹⁰ Rodina Rothschild do

⁸⁵ *Ibid.*, p. 84.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ LeVine, *The Oil and the Glory*, 38.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ dnešní chorvatské město Rijeka

⁹⁰ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 85.

stavby nakonec investovala 10 milionů amerických dolarů, za které bylo ručeno ropnými poli i rafineriemi v Baku. K dokončení stavby železnice došlo v roce 1883. Ta měla zásadní význam z hlediska exportu ropných produktů, představovala nejsnazší a nejlevnější způsob dopravy bakuského petroleje na evropské trhy. To dokládá fakt, že zatímco v roce 1882 dosahoval export petroleje z Ruska 15 400 tun, v roce 1891 to bylo již 940 000 tun petroleje.⁹¹

Velký podíl na tomto čísle měli právě Rothschildové. Ještě v témže roce, co byla dokončena železnice do Baku, založil Alphonse s bratrem Edmondem společnost s názvem *Société commerciale et Industrielle de Naphte Caspienne et de la Mer Noire*, známou též pod ruskou zkratkou *Bnito*.⁹² Definitivně tak byl dovršen vstup rodiny Rothschild na ruský trh. Rothschildové si následně zajistili přísun petroleje tím, že půjčovali menším výrobcům z Baku na zakoupení vagónů, avšak ti museli dovozený petrolej v Batumi odprodat *Bnito* za výrobní cenu, nikoliv za exportní cenu platnou v Batumi.⁹³ Na rozdíl od Nobelů, kteří byli spíše inženýři v laboratořích, byli Rothschildové svým způsobem podnikání investoři.⁹⁴ Podnik, patřící Rothschildům, brzy expandoval a to zejména v Batumi, kde závody *Bnito* zaměstnávaly 1400 lidí, věnujících se zejména přípravě produktu na export. Denně byl petrolej francouzské společnosti vyvážen z Batumi v tisícovkách plechových nádob o objemu 4 galony.⁹⁵ V Evropě byl však trh do značné míry kontrolován *Standard Oil*, který čelil přílivu petroleje z Ruska pomocí snižování cen. Pokud chtěli Rothschildové výrazněji prosadit své obchodní zájmy, museli svá odbytiště diverzifikovat. Vynikající potenciál měl pro ruský petrolej trh na Dálném východě. Alphonse Rothschild však musel nejprve najít někoho, kdo by tam petrolej jeho společnosti dokázal dostat.

Přes prostředníka se Rothschildové dostali k muži jménem Marcus Samuel. Obchodník židovského původu z londýnského East Endu, jehož předci přišli do Anglie z Bavorska v 17. století.⁹⁶ Jeho otec se oficiálně živil jako prodavač mušlí, ve skutečnosti však dovážel do Británie různé dekorativní a dárkové předměty z Asie. Marcus jeho podnikání se svými bratry převzal, včetně obchodních kontaktů v řadě asijských zemí.⁹⁷ Když byl Rothschildy osloven, neváhal a snažil se najít způsob, jak dostat ruský petrolej na Dálný východ. V tomto regionu měl neotřesitelný monopol *Standard Oil*, jehož lodě dovážely americký petrolej do Východní a Jihovýchodní Asie po obeplutí Mysu Dobré naděje kolem jižní Afriky. Aby mohl Samuel

⁹¹ Alekperov, *Oil of Russia: Past, Present and Future*, 68.

⁹² *Батумское нефтенпромышленное и торговое общество*

⁹³ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 96.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 85.

⁹⁵ LeVine, *The Oil and the Glory*, 37.

⁹⁶ Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, 47.

⁹⁷ *Ibid.*

Standard Oil konkurovat, musely jeho tankery proplouvat Suezským průplavem, tím by ušetřily několik tisíc kilometrů plavby. Vedení Společnosti Suezského průplavu do té doby nedovolilo žádným tankerům proplouvat kanálem. Primárně se jednalo o bezpečnostní důvody.⁹⁸ Samuelovi však hrály do karet dvě věci. Londýnská větev Rothschildů financovala odkoupení francouzského podílu *The Suez Canal Company*, navíc se jednalo o Brita, jehož loď s britskou posádkou pluly pod britskou vlajkou. Samuel tak na rozdíl od amerického *Standard Oil* dostal od britské vlády povolení k užívání průplavu.⁹⁹ Roku 1891 byla stvrzena dohoda mezi Rothschildy a Samuelem, ten dostal výsadní právo na odběr petroleje od *Bnito*, který distribuoval na Dálném východě.¹⁰⁰ V květnu 1892 první tanker *Murex*, pojmenovaný podle mušle, nesoucí 4 tisíce tun ruského petroleje proplul Suezem a svou plavbu poté zakončil v Bangkoku.¹⁰¹ Červené plechové dózy s vyobrazenou mušlí, která připomínala počátky rodinného podnikání, brzy zaplavily asijské trhy. Když Marcus Samuel společnost přejmenoval v roce 1897 na *The "Shell" Transport and Trading Company Limited*, byly definitivně položeny základy jedné z největších světových ropných společností. A nutno podotknout, že právě tyto základy byly vybudované na ropném boomu v Baku.

Batumi, které bylo před zavedením železnice zapadlé městečko, se stalo pulzujícím přístavem, kde začaly vyrůstat luxusní hotely či jachtařské kluby.¹⁰² To vše díky tomu, že poptávka po ruském petroleji byla enormní. Nakonec byla tak velká, že i nově postavená železnice přestávala dostáčet. K tomu však přispěl i ten fakt, že dopravci petroleje po transkavkazské železnici museli čelit několika těžkostem. První z nich byla pomalá rychlost vlaků, což bylo zapříčiněno přetížeností koridoru a velkým převýšením trati, zejména v oblasti Suramského průsmyku. Doprava zde byla často i zcela zastavena následkem sesuvů půdy či následkem pouhé nepřízně počasí. Železniční způsob dopravy petroleje byl navíc poměrně drahý, carské úřady si účtovaly za každý vlak vysoké poplatky.¹⁰³ Postupně se tak ujala myšlenka, že řešením by mohlo být vybudování ropovodu, vedoucího z Baku až do Batumi. Tomu se zpočátku silně bránily úřady, neboť peníze, plynoucí z poplatků na železnici, byly vítaným příspěvkem do státního rozpočtu. Avšak rentabilita výše zmiňovaného ropovodu z Michajlova k řece Kvirili, patřícího společnosti *BRANOBEL*, přesvědčila úřady o výhodnosti projektu.¹⁰⁴

⁹⁸ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 106

⁹⁹ LeVine, *The Oil and the Glory*, 37.

¹⁰⁰ Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, 50.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 52.

¹⁰² LeVine, *The Oil and the Glory*, 38.

¹⁰³ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 97.

¹⁰⁴ *Ibid.*

Myšlenka stavby ropovodu měla silné zastánce mezi největšími hráči ropného průmyslu. Nobelové, Rothschildové, ale i domácí producenti, jako Zejnalabdin Taghijev, společně podpořili tento projekt již v roce 1886.¹⁰⁵ Avšak carova Státní rada rozhodla o provedení stavby až v květnu roku 1896, kdy ministerstvo železnic dostalo za úkol navrhnout a zkonstruovat ropovod.¹⁰⁶ Ještě v září téhož roku se započalo s plánováním, projektováním a posléze i stavbou. Do léta 1899 bylo položeno přes 140 kilometrů ropovodu v prvním úseku mezi Michajlovem a Batumi. Části ropovodu, lemujícího trať transkavkazské železnice, probíhaly podle profilu terénu, střídavě pod i nad zemí. Výstavba byla realizována v několika etapách, přičemž k úplnému dokončení došlo 21. června 1907. Tehdy se jednalo o vůbec nejdelší ropovod na světě o délce 885 kilometrů, v průměru měl 20 centimetrů.¹⁰⁷ Pohánělo jej 16 čerpacích stanic a maximální kapacita dosahovala 800 tisíc tun petroleje ročně. Technicky náročná stavba stála 50 milionů rublů, i přesto se finanční náklady vrátily během pouhých pěti let.¹⁰⁸

I díky výstavbě produktovodu Baku – Batumi podnikání rodiny Rothschild v prvních letech 20. století dál vzkvétalo. Společnost *Bnito* rozšířila těžební a výrobní aktivity do dalších míst na Kavkaze, konkrétně do Grozného a Majkopu. Zároveň soustředila více obchodních aktivit na domácí ruský trh. Roku 1898 Alphonse založil obchodní a dopravní společnost *Mazut*, která distribuovala petrolej na domácím trhu pomocí vodní dopravy.¹⁰⁹ Byly to ovšem poslední úspěchy Rothschildů v Rusku. Po smrti Alphonse v roce 1905 se ujal vedení *Bnito* jeho syn Édouard. Nebyl však schopen čelit událostem, které s sebou přinesl vývoj předválečného Ruska. Následkem antisemitských nálad a násilností let 1903–1906 se Rothschildové začali postupně stahovat z Ruska. Brzy zavřeli zařízení *Bnito* v Batumi, přičemž se tisíce zaměstnanců rázem ocitlo na dlažbě.¹¹⁰ Rothschildové jako první vycítili, že se situace v Rusku ubírá nepříznivým směrem. Možná právě proto se jim podařilo na odchodu z Ruska vydělat. V roce 1911 uzavřeli dohodu se šéfem Royal-Dutch Shell¹¹¹ Henri Deterdingem. Francouzští Rothschildové přenechali 80% akcií v *Bnito* Royal-Dutch Shell, výměnou za to dostali 60% akcií v Royal-Dutch a 40% akcií v Shell.¹¹² Rothschildům se povedlo skutečně skvěle načasování, za pár let by ztratili bez protihodnoty úplně vše.

¹⁰⁵ LeVine, *The Oil and the Glory*, 39.

¹⁰⁶ Miryusif Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil II* (Baku: Publishing House of SOCAR, 2013), 103.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 106.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 59.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 189.

¹¹¹ Royal-Dutch Shell vznikl sloučením britského Shellu a nizozemského Royal-Dutch roku 1907

¹¹² *Ibid.*, p. 190.

6 Ropní baroni Baku

Rothschildové a Nobelové představovali v předválečné historii ropného průmyslu Baku největší a ekonomicky nejsilnější subjekty. Právě oni dokázali dostat ropu a petrolej z Ázerbájdžánu na celosvětový trh a rovněž to byli ti, kdo kontrolovali domácí trh. Velký zahraniční kapitál vstoupil do ropného byznysu v Baku až později. Ze začátku nový systém vlastnictví, faktická privatizace ropného průmyslu zavedená carským výnosem z roku 1872, umožnila vstup do tohoto odvětví zejména domácím obyvatelstvu. Byli to nejen předchozí monopolisté, vojáci či státní úředníci, ale nově i neprivilegovaní jedinci z řad domácího turkického obyvatelstva. Carské úřady přesto vedle Rusů preferovali spíše Armény, neboť ti byli považováni za souvěrce.¹¹³ Mezi největší kapitalisty se v raném období počítali etničtí Arméni, například Mantašev či Ter-Gukasov. Těžaři jako Kokorev a Ragozin pro změnu zastupovali ruský kapitál.¹¹⁴ Etničtí Ázerbájdžánci, kteří se posléze podíleli na ropném boomeru v Baku, představovali specifickou skupinu. Většinou se jednalo o původně nemajetné jedince z vesnic v okolí ropných nalezišť, kteří se vlastní vůlí a pracovitostí dostali k prostředkům na získání těžebních práv. Nejúspěšnější z nich se postupně stali představiteli nově vznikající ropné oligarchie, jejíž zástupci byli též označováni jako tzv. ropní baroni. Ti měli často tendenci vytvořené zisky diverzifikovat do jiných odvětví průmyslu nebo je investovat do nákupu nemovitostí. Někteří z nich se však značně proslavili především filantropickými počiny, podporou vzdělávání, kultury a v neposlední řadě i výstavbou honosných paláců v dnešním centru města Baku. Mezi tyto oligarchy lze zařadit Zejnalabdina Taghijeva, Musu Naghijeva, Šamsi Asadullajeva či Murtuzu Muchtarova.¹¹⁵

Hadži Zejnalabdin Taghijev je jednoznačně považován za nejvýznačnějšího z ropných baronů Baku. To především proto, že ačkoliv nebyl nejbohatším z oligarchů, vynaložil obrovské sumy na charitativní účely, podporu domácí inteligence či mnohé infrastrukturní projekty ve městě. Jeho jméno je navíc dodnes spojeno s řadou legend, velebících jeho bohatství a štedrost. Narodil se do chudých poměrů, jeho otec byl švec a on sám se od raného mládí živil na stavbě jako pomocný dělník. Přestože byl po celý život negramotný, dokázal se vypracovat až na jednoho z předních stavitelů ve městě. Kapitál, který nabyl ve stavitelství, posléze investoval do vydražení ropné parcely v Bibi-Hejbat.¹¹⁶ Dlouhé roky však nemohl narazit na ropu, jeho arménský společník Sarkisov nakonec ztratil trpělivost a svůj podíl mu odprodal. Mnohaleté

¹¹³ Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold"," 126.

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ Alieva, "The Reforms and Oil Revenues," 27.

¹¹⁶ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 101.

čekání se nakonec vyplatilo. Roku 1886 vytryskl na parcele Hadži Taghijeva ropný gejzír. Podle dobových zpráv byl natolik silný, že během pouhé jedné hodiny se dostalo na povrch neuvěřitelných tři a půl tisíce barelů ropy.¹¹⁷ Z negramotného syna ševce se stal ze dne na den milionář. Brzy na to postavil v Bibi-Hejbat rafinerii, doky, kde kotvily jeho tankery a nechal zřídit kanceláře svých obchodních zástupců v několika ruských městech.¹¹⁸ Společnost, nesoucí jeho jméno – *H. Z. Taghijev*, se zakrátko zařadila mezi pět největších v celém ropném průmyslu. Když ji v roce 1897 prodal, obdržel za ni od britských zájemců pět milionů rublů.¹¹⁹ Utržené peníze investoval do dalších průmyslových odvětví. Svou snahou diverzifikovat své zdroje příjmů se zásadně odlišoval od řady dalších těžařů. Do jeho portfolia patřily podniky působící v potravinářském, stavitelském či textilním průmyslu. Byl jedním z největších zaměstnavatelů v celém regionu. Nechal například vybudovat jednu z největších továren na zpracování vláken v Rusku s počtem 1500 zaměstnanců.¹²⁰ V roce 1914 dokonce založil s Musou Naghijevem Bakuskou obchodní banku.¹²¹

To, čím se Hadži Zejnalabdin Taghijev nejvíce proslavil, nebylo pouze jeho podnikání, ale rovněž i charitativní činnost, financování nejrůznějších projektů a podpora vzdělanosti. V této oblasti se osobně zasadil o založení internátní školy v Baku, určené pro muslimské dívky. Jednalo se o první školu tohoto typu v Rusku a v muslimském světě obecně. Dostala jméno na počest carevny Alexandry Fjodorovny a původně sídlila v dnešní budově Ústavu rukopisů.¹²² Rovněž finančně podporoval na studiích doma i v zahraničí řadu nadaných jedinců, díky jeho stipendiím se dostalo vzdělání význačným představitelům ázerbájdžánské inteligence, jako byl například Nariman Narimanov, Mammed Said Ordubadi nebo Aziz Alijev, dědeček Ilhama Alijeva.¹²³ Až do příchodu Sovětů vydával politicko-literární noviny *Kaspi*, které v pozměněné podobě opět vycházejí od roku 1999.¹²⁴ Taghijev byl věřící muslim. Finančně se podílel na výstavbě mešit v Petrohradu a Astrachani, také financoval první překlad Koránu do ázerbájdžánštiny, čemuž však místní duchovní dlouho vzdorovali, neboť zastávali tehdy rozšířený názor, že text Koránu je nepřeložitelný. Taghijev však získal povolení od duchovních

¹¹⁷ LeVine, *The Oil and the Glory*, 24.

¹¹⁸ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 101.

¹¹⁹ Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 29.

¹²⁰ Audrey Altstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule* (Stanford: Hoover Institution Press, 1992), 24.

¹²¹ *Ibid.*, p. 33.

¹²² Alijev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold",", 139.

¹²³ Peri Mirzoeva, "Bakinskaja něft i něftjanyje magnaty Baku," *Vyška* 8 (2002): 32.

¹²⁴ Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 68.

v Iráku a první výtisk byl vyhotoven v německém Lipsku.¹²⁵

Taghijev rovněž financoval projekty zaměřené na zlepšení podmínek života pro obyvatele Baku. Mezi největší problémy Baku 2. poloviny 19. století bezesporu patřil nedostatek pitné vody. Taghijev si závažnost problému uvědomoval, najal tedy britského stavitele Sira Williama Lindleyho, který mimo jiné vybudoval kanalizační systém v Praze, aby vyprojektoval vodovodní systém, přivádějící čerstvou vodu z Kavkazu. Lindley nakonec zvolil pramen Šollar poblíž Guby na severu Ázerbájdžánu. Práce započaly v roce 1899, k dokončení došlo kvůli revoluci roku 1905 a 1. světové válce až v roce 1917.¹²⁶ Tento vodovodní systém zásobuje Baku vodou do dnešních dnů. Taghijev rovněž stál za vybudováním koněspřežné tramvaje ve městě. Do provozu byla slavnostně uvedena v dubnu roku 1889, její síť tvořily čtyři linky a zapříčinila skutečnou revoluci v hromadné dopravě Baku. O úspěšnosti projektu svědčí i to, že tramvaj tažená koňmi fungovala až do roku 1924, kdy byla nahrazena tramvají elektrickou.¹²⁷ Stranou štedrých příspěvků z kapsy Hadžiho Taghijeva nezůstal ani kulturní život v Baku. Sám pokryl náklady na výstavbu prvního divadla v Baku. Jedná se o dnešní Ázerbájdžánské státní akademické divadlo opery a baletu postavené v roce 1911.¹²⁸ Avšak nejvýznamnější stavbou, kterou po sobě Taghijev zanechal, je patrně budova, kde dnes sídlí Národní historické muzeum. Stavbu navrhl jako rezidenci Taghijeva a jeho rodiny polský architekt Józef Gosławski, jenž rovněž projektoval stavbu dívčího internátu a městské Dumy.¹²⁹ Interiér budovy napodobuje maurskou architekturu 13. – 14. století.¹³⁰ Hadžimu Taghijevovi však nebylo dopřáno v klidu dožít ve svém výstavním domě. Po příchodu bolševiků ztratil, jako úhlavní nepřítel lidu, všechn svůj majetek. Díky jeho popularitě mu bylo dovoleno alespoň dožít na jeho dače v Mardakanu. Tam zemřel roku 1924.¹³¹

Dalším prominentním zástupcem ropné oligarchie v Baku byl Musa Naghijev. Narodil se roku 1849 ve vesnici Biladžari severně od Baku.¹³² Stejně jako Taghijev pocházel z chudých poměrů. Původně se živil jako dělník na ropných vrtech, své úspory pak investoval do vydražení ropné parcely. Společníka mu v prvním ropném podnikání dělal Šamsi Assadulajev, později další význačný ropný baron.¹³³ Jejich společné podnikání, založené roku 1896, bylo úspěšné a

¹²⁵ Jurij Sigov, *Ázerbájdžán: Mezi Západem a Východem* (Praha: Mezera, 2010), 142.

¹²⁶ Ryszard Zelichowski, "How Baku Got Its Water: The British Link - William H. Lindley," *Azerbaijan International* 2 (2002): 53.

¹²⁷ Rustam Aleskerov, "From Horse-Trams to Trolley Cars in Old Baku," *Azerbaijan International* 2 (2012): 84.

¹²⁸ Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold"," 139.

¹²⁹ Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 63.

¹³⁰ Sigov, *Ázerbájdžán*, 132.

¹³¹ *Ibid.*, p. 137.

¹³² Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold"," 139.

¹³³ *Ibid.*

posléze si oba dva založili vlastní společnosti. Společnost s názvem *Musa Naghijev* se během let dostala mezi přední producenty ropy a petroleje v Baku. Naghijev spravoval vlastní těžební kapacity, rafinerie na výrobu petroleje i tankery. Jeho společnost ročně vytěžila až 12 milionů pudů surové ropy a její jmění bylo v roce 1907 odhadováno až na 10 milionů rublů.¹³⁴

Musa Naghijev se rovněž proslavil jako významný stavitel a vlastník velkého počtu nemovitostí. Vědom si potenciálních rizik, spojených s podnikáním v ropném průmyslu, se snažil své zisky zhodnocovat nákupem nemovitostí po celém Baku.¹³⁵ Nejznámější z budov, která patřila Musovi Naghijevovi, je bezesporu tzv. vila Ismailíja. Ta byla postavená na počest jeho syna Ismaila, který podlehl v mladém věku tuberkulóze. Polský architekt Józef Płoszko se nechal při navrhování stavby inspirovat palácem benátského dóžete.¹³⁶ Ve vile posléze sídlila Akademie věd Ázerbájdžánu. Dalším z projektů, které financoval, byla například výstavba nemocnice, vysoušení zátoky v Bibi-Hejbat či reálné gymnázium v Baku.¹³⁷ V budově gymnázia se dnes nachází Státní univerzita ekonomie. Musa Naghijev zemřel roku 1919 ve věku 70 let.¹³⁸

Šamsi Assadulajev se vypracoval, stejně jako jeho obchodní partner Musa Naghijev, téměř z ničeho až na pozici jednoho z předních ropných milionářů Baku. Narodil se roku 1840 v malé vesnici Amirdžan do chudé rolnické rodiny.¹³⁹ Začínal jako úředník v podniku ruského těžaře Kokoreva, později se sám angažoval v solném průmyslu a obchodu s petrolejem. V 90. letech 19. století zaměřil své podnikatelské aktivity na těžbu ropy. Se surovou ropou a petrolejem poté obchodoval na domácím i zahraničním trhu. Obchodní zástupce měl nejen v evropských zemích, ale i v Persii a Osmanské říši.¹⁴⁰ Se svou chotí se přestěhoval do Moskvy a společně se věnovali charitativní činnosti. Assadulajev zároveň podporoval ve studiu nadané nemajetné studenty. Zemřel jako velmi bohatý muž v letovisku Jalta roku 1913.¹⁴¹

Dalším známým rodákem z vesnice Amirdžan byl Murtuza Muchtarov. Pocházel stejně jako Assadulajev z nemajetných poměrů. Byl to klasický *self-made man*, kterých Baku v tomto období poznalo mnoho. Naučil se sám rusky, kreslit a studoval technickou literaturu. Z prostého dělníka se vlastní pílí vypracoval na pozici zkušeného mechanika. Nabyté vědomosti zúročil ve svém podnikání. V 90. letech 19. století založil podnik specializující se na konstruování a

¹³⁴ Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 30.

¹³⁵ Sigov, *Ázerbájdžán*, 134.

¹³⁶ *Ibid.*, p. 133.

¹³⁷ Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold",", 140.

¹³⁸ Sigov, *Ázerbájdžán*, 133.

¹³⁹ Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold",", 141.

¹⁴⁰ Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 33.

¹⁴¹ Aliev and Mamed-zade, "History of the Baku "Black Gold",", 141.

údržbu těžebních zařízení,¹⁴² který poskytoval práci až 2500 zaměstnancům.¹⁴³ Navíc je považován za první strojírenský podnik tohoto druhu v carském Rusku. Jeho těžební soupravy se díky své odolnosti a jednoduchosti těšily velké popularitě v celé zemi. Muchtarov tak jako jeden z mála nezbohatl přímo na ropě a jejích produktech, ale na zařízeních, které ji těžily. Zanechal za sebou několik významných staveb. Za zmínku stojí například mešita se dvěma minarety ve Vladikavkaze či známý Svatební palác v Baku, postavený v novogotickém stylu. Ten mu za jeho života sloužil jako rezidence. Roku 1920 spáchal údajně sebevraždu poté, co do jeho domu vtrhli vojáci Rudé armády.¹⁴⁴

Tato dnes téměř zapomenutá elita byla důležitá nejen z toho pohledu, že se jednalo o první zástupce ázerbájdžánského velkokapitálu. Svými projekty navíc dokázali proměnit Baku v moderní evropské město a svou štědrou podporou vzdělanosti se zásadně podíleli na vzniku ázerbájdžánské inteligence. Tragický příběh Murtuzy Muchtarova ovšem reprezentoval osud celé této ropné elity po příchodu jednotek bolševiků a následném zestátnění ropného průmyslu. Většina z vrstvy ropných baronů byla perzekuována, zbavena všech majetků, často i fyzicky zlikvidována. Přesto nešlo o vývoj událostí, který by se nedal předpokládat. Jednalo se o vyvrcholení vývoje, který započal mnohem dříve, v první dekádě 20. století, během let agitací levicových aktivistů mezi dělníky ropného průmyslu.

¹⁴² Mirbabayev, *Concise History of Azerbaijani Oil*, 34.

¹⁴³ Sigov, *Azerbájdžán*, 135.

¹⁴⁴ *Ibid.*

7 Konec období ropného boomu

Na přelomu 19. a 20. století dosáhl ropný boom Baku svého historického maxima. Například roku 1899 se dostalo carské Rusko na první místo v produkci surové ropy na světě. Tento rok bylo vytěženo úctyhodných 11,5 miliónů tun, přičemž ropná naleziště v okolí Baku se na tomto čísle podílela zcela zásadní měrou.¹⁴⁵ Ruský petrolej zároveň představoval silnou konkurenci pro ten americký společnosti *Standard Oil* na mnoha světových trzích. Ropný průmysl dosáhl nevídané úrovně a konkurenceschopnosti, což bylo téměř s podivem v jinak zaostalém Rusku, pod vládou skomírající romanovské monarchie. Sociálně ekonomické problémy, které se s příchodem 20. století stávaly v Rusku stále akutnějšími, brzy negativně ovlivnily i ropný průmysl v Baku a stál za faktickým koncem období tzv. ropného boomu.

Roku 1897 car Mikuláš II. pověřil vedením úřadu místodržícího Zakavkazska Grigorije Golicyna, jednalo se o veskrze nekompetentního úředníka. Golicyn se uchýlil k autoritářským metodám a jeho politika rusifikace podněcovala národnostní nesnášenlivost po celém Kavkaze.¹⁴⁶ V nacionalistických snahách kavkazských národů shledával větší nebezpečí, než v požadavcích dělnictva a levicových agitátorů, kteří se snažili o podněcování stávek a tím posilovat svou protirežimní agendu. Situace došla dokonce tak daleko, že carská tajná policie podporovala místní dělnická hnutí, za účelem vyvážení tlaku, který vytvářela nacionalistická hnutí.¹⁴⁷ Brzy tak docházelo k prvním stávkám dělníků po celém Kavkaze, zejména se jednalo o velká města, kde sídlily podniky zapojené do ropného průmyslu.

Požadavky z řad stále rostoucí dělnické populace byly oprávněné. Podmínky, které svým zaměstnancům poskytovala společnost bratrů Nobelů, byly spíše výjimkou v poměrech předrevolučního Ruska. Například obvyklá pracovní doba dělníků na vrtných zařízeních byla 12 až 14 hodin denně, k tomu je třeba připočíst fakt, že se jednalo o nebezpečnou práci ve velmi náročných podmínkách.¹⁴⁸ Ubytovací kapacity a s nimi spojené hygienické podmínky byly pro dělníky většinou rovněž žalostné úrovně. Dělníci dále neměli právo stávky a zapojování se do odborů či spolku.

První náznaky nespokojenosti se začaly objevovat již v roce 1899. Tehdy došlo ke stávce dělníků v Tiflis a brzy následovaly další.¹⁴⁹ V letech 1903 až 1905 proběhly celkem tři generální

¹⁴⁵ *Ibid.*, p. 101.

¹⁴⁶ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 150.

¹⁴⁷ *Ibid.*

¹⁴⁸ LeVine, *The Oil and the Glory*, 45.

¹⁴⁹ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 152.

stávky, přičemž se nevyhnuly ani ropnému průmyslu v Baku a Batumi.¹⁵⁰ Požadavky byly většinou apolitické, přesto se stávkující střetly se snahami o násilné potlačení stávek ze strany autorit, to vedlo k další eskalaci napětí. Toto napětí jen posilovalo hlasy zastánců tvrdé linie ve vládě, zejména ministra vnitra Vjačeslava von Pleve.¹⁵¹ Levicová opozice se pochopitelně stavěla za práva proletariátu, současně tím ale posilovala svou pozici proti carskému režimu. Velké podniky ropného průmyslu s tisícovkami dělníků, ve vlastnictví ropných baronů či zahraničního velkokapitálu, představovaly ideální místo pro šíření marxistických myšlenek. Brzy se také ukázalo, že právě Baku, postavené na ropném průmyslu, mělo sehrát důležitou roli v historii bolševického hnutí.

Přední postavou, která se podílela na řadě dělnických nepokojů na Kavkaze let 1902, až 1910 byl mladý gruzínský radikál jménem Josif Vissarionovič Džugašvili, později též známý jako Stalin. Roku 1902 se nechal zaměstnat v rafinerii, patřící Rothschildům, v přístavu Batumi. V rafinerii postupně organizoval řadu stávek, které vyústily v násilné střety s kozáky, ty si vyžádaly několik obětí na životech.¹⁵² Poté došlo k Džugašviliho zatčení, který byl následně poslán do vyhnanství na Sibiř. Mezitím v roce 1903 došlo k rozdělení RSDRP¹⁵³ na bolševiky a menševiky. Bolševici si za Leninova exilu dokázali vytvořit silnou pozici pro své ilegální operace právě v Baku. Ve starém městě, rovněž známém jako Ičeri šeher, vznikla tajná tiskárna, kde byly tištěny marxistické letáky a Leninovy exilové noviny *Iskra*. Baku mělo velmi výhodnou pozici pro šíření těchto propagandistických materiálů. Rozsáhlá dopravní síť vytvořená pro dopravu ropy a petroleje nyní umožňovala snadné šíření Leninových myšlenek po celém Rusku.¹⁵⁴ Šéfem tiskárny byl Leonid Borisovič Krasin, manažer v bakuské elektrárně, který sháněl peníze na chod tiskárny a organizoval zásilky bolševické propagandy. Materiály, tištěné v Baku, přispěly k dalšímu nárůstu napětí v předvečer revoluce roku 1905.

Ta započala v Petrohradu začátkem roku 1905 a prohraná válka s Japonskem, jejímž účelem mělo být snížení napětí v ruské společnosti, situaci dále vyhrotila. Revolučních událostí se v lednu 1905 Baku účastnil i Stalin, který posléze velel skupině bolševických ozbrojenců, s kterými vybíral ve městě výpalné.¹⁵⁵ Brzy v celé zemi zavládl totální chaos, který přizívovaly všudypřítomné stávky a polovojenské jednotky Černosotněnců, loajálních carovi.¹⁵⁶ Již v únoru

¹⁵⁰ Ronald Grigor Suny, "A Journeyman for the Revolution: Stalin and the Labour Movement in Baku, June 1907-May 1908," *Soviet Studies* 3 (1972): 378.

¹⁵¹ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 152.

¹⁵² Simon Sebag Montefiore, *Young Stalin* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2007), 77.

¹⁵³ Ruská sociálně demokratická dělnická strana

¹⁵⁴ LeVine, *The Oil and the Glory*, 45.

¹⁵⁵ Montefiore, *Young Stalin*, 111.

¹⁵⁶ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 159.

vypukly v Baku první etnické srážky mezi Arméníci a Ázerbájdžánci.¹⁵⁷ Ty si vyžádali stovky obětí a došlo k poničení mnoha ropných vrtů a rafinerií. Desítky ropných věží byly zapáleny, přičemž těžba ropy i výroba petroleje v *Černém městě* se zcela zastavila. Zpráva o konečné porážce carských vojsk s Japonci, která dorazila do Baku v září 1905, jen přilila olej do ohně. Jednotky Černosotněnců poničily další ropná zařízení, patřící Arménům i židům.¹⁵⁸ Je třeba podotknout, že carské Rusko se v tomto období vyznačovalo řadou xenofobních a antisemitských nálad, což zapříčinilo i poničení provozů společnosti patřící rodině Rothschildů. To ve svém důsledku přispělo k jejich opuštění Ruska o několik let později. Majetek společnosti *BRANOBEL*, kterou řídil Emanuel Nobel, zůstal do velké části uchráněn, jelikož společnost byla většinou považována za ruskou.

Rok 1905 a následný vývoj představoval katastrofu pro ruský ropný průmysl a zejména pro ten v Baku. Od té doby již Rusko nikdy nevládlo světu v produkci ropy. Jen rok po revoluci představovala ruská produkce v celkovém součtu pouhou šestinu toho amerického.¹⁵⁹ Mimo velké politické nestability, snižující pravděpodobnost příchodu nových investic do oblasti těžby a zpracování ropy, producenti čelili dalším těžkostem, které celý průmysl dál stahovaly ke dnu. Nově nabytá práva dělníků po ustanovení konstituční monarchie jim umožňovala sdružování do odborových organizací, právo stávků a nadto všechno si dělníci v Baku dokázali vydobýt osmihodinové pracovní směny.¹⁶⁰ Mladý Stalin dále působil v Baku až do jeho zatčení v roce 1910. Mimo organizování dělnických stávek, vybíral výpalné, loupil a unášel osoby spojené s ropnými oligarchy za účelem výkupného.¹⁶¹ O mnoho let později se sám Stalin v jednom ze svých projevů vrátil k jeho působení v Baku. „*Pamatuji si, jak v letech 1907 až 1909, když jsem byl na příkaz strany vyslán pracovat do Baku. Tři roky revoluční práce mezi dělníky ropného průmyslu mě zocelily, jako praktického bojovníka a lokálního lídra. (...) V bouři nejhlubšího konfliktu, mezi dělníky a ropnými průmyslníky, jsem poprvé objevil, co to znamená vést velké masy pracujících. Tam, v Baku, jsem obdržel svůj druhý křest v revolučním boji. Tam jsem se stal tovaryšem revoluce.*“¹⁶² Výsledný efekt neustálých stávek, které Stalin pomáhal organizovat, snižovaly produkci, což následně zvyšovalo cenu. Prázdna státní kasa současně nutila úřady zvyšovat vývozní cla.¹⁶³ Ruský ropný průmysl přestal být ve světě konkurenceschopný. Americký *Standard Oil* toho dokázal hned využít a získal zpět pod svou

¹⁵⁷ Luigi Villari, *Fire and Sword in the Caucasus* (New York: James Pott and Company, 1906), 191.

¹⁵⁸ Tolf, *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, 159.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 183.

¹⁶⁰ Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, 115.

¹⁶¹ Montefiore, *Young Stalin*, 167.

¹⁶² Suny, “A Journeyman for the Revolution,” 373.

¹⁶³ Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, 116.

kontrolu lukrativní trhy na Dálném východě.¹⁶⁴ V Evropě navíc došlo k masivnímu zavádění ropných vrtů v Rumunsku, což dále oslabovalo poptávku po ruském petroleji.¹⁶⁵ Rokem 1905 fakticky končí období ropného boomu. Další léta až do začátku 1. světové války byly ve znamení stagnace a opouštění světových trhů. Mezi lety 1904 a 1913 klesl podíl carského Ruska na celosvětovém exportu petroleje z 31% na 9%.¹⁶⁶ Přestože ropa byla těžena i v dalších letech, již nedocházelo k jevům, které doprovázely zlaté období těžby v Baku. Prvenství v oblasti těžby ropy a vývozu petroleje, průkopnické technologické inovace a rozvoj města financovaný z ropných peněz. Nic na tom nezměnil ani zmiňovaný vstup skupiny *Shell* na ruský trh v roce 1911. Když se mohl ropný průmysl Baku opět nadechnout k novému životu, politické události v Rusku i v Evropě to znemožnily. První světová válka a bolševická revoluce, která nakonec vyústila v zestátnění ropného průmyslu, bohužel neumožnila na navázání předchozích dekad. Až dnes, více než po sto letech, je Ázerbájdžán opět jedno z center světového ropného průmyslu a Baku zažívá svůj druhý ropný boom.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 115.

¹⁶⁵ *Ibid.*, p. 116.

¹⁶⁶ *Ibid.*, p. 117.

8 Závěr

Období ropného boomu nepochybně přineslo Baku a jeho obyvatelům mnohá pozitiva, manifestovaná zejména v rozvoji města, architektury a zlepšení úrovně života jeho obyvatel. Zároveň ropný boom Baku přispěl do celosvětového ropného průmyslu. Byly to projekty ropného tankeru, nejdelšího ropovodu své doby či pouhá konkurence americkému *Standard Oil* na světových trzích, které přispěly pozitivně do vývoje celosvětového průmyslu. Baku kdysi hrálo zásadní úlohu v ropném průmyslu a dá se očekávat, že tuto úlohu bude hrát zase. Je však nutné podotknout, že období rané těžby ropy v carském Rusku si jistě zaslouží další pozornost badatelů.

9 Seznam použité literatury

9.1 Monografie

- Alekperov, Vagit. *Oil of Russia: Past, Present and Future*. Minneapolis: East View Press, 2011.
- Alieva, Leila (ed.). *The Baku Oil and Local Communities: A History*. Baku: Center for National and International Studies, 2009.
- Altstadt, Audrey. *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Stanford: Hoover Institution Press, 1992.
- Grace, Robert. *Oil: An Overview of the Petroleum Industry*. Houston: Gulf Publishing Company, 2007.
- Gombár, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Karolinum, 1999.
- Gökay, Bülent (ed.). *The Politics of Caspian Oil*. New York: Palgrave, 2001.
- Henry, J. D. *Baku: An Eventful History*. London: Archibald Constable & Co., 1905.
- LeVine, Steve. *The Oil and the Glory: The Pursuit of Empire and Fortune on the Caspian Sea*. New York: Random House, 2007.
- Marvin, Charles. *The Region of the Eternal Fire*. London: W. H. Allen & Co., 1891.
- Massie, Robert. *Peter the Great: His Life and World*. New York: Ballantine Books, 1986.
- Mirbabayev, Miryusif. *Concise History of Azerbaijani Oil*. Baku: Socar Centralized Printing-House, 2010.
- Mirbabayev, Miryusif. *Concise History of Azerbaijani Oil II*. Baku: Publishing House of SOCAR, 2013.
- Montefiore, Simon Sebag. *Young Stalin*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2007.
- Sigov, Jurij. *Ázerbájdžán: Mezi Západem a Východem*. Praha: Mezera, 2010.
- Tolf, Robert W. *Russian Rockefellers: Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*. Stanford: Hoover Institution Press, 1976
- Trevithick, F.H. *A Sketchy Report of the Petroleum Industry at Baku*. Cairo: National Printing Office, 1886.

Villari, Luigi. *Fire and Sword in the Caucasus*. New York: James Pott and Company, 1906.

Yergin, Daniel. *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*. New York: Simon & Schuster, 1991.

9.2 Odborné články

Aleskerov, Rustam. "From Horse-Trams to Trolley Cars in Old Baku." *Azerbaijan International* 2 (2012): 84–88.

Gombár, Eduard. "Ázerbájdžán a „velká hra“ velmocí 1801-1813." *Bulletin Centra ázerbájdžánských a kaspických studií* 7 (2013): 6–10.

Mir-Babayev, Mir-Yusif. "A Brief History of Oil and Gas Well Drilling." *Visions of Azerbaijan* 1 (2012): 62–65.

Mirzoeva, Peri. "Bakinskaja něft i něftjanyje magnaty Baku." *Vyška* 32 (2002): 16–18.

Suny, Ronald Grigor. "A Journeyman for the Revolution: Stalin and the Labour Movement in Baku, June 1907-May 1908." *Soviet Studies* 3 (1972): 373–394.

Zelichowski, Ryszard. "How Baku Got Its Water: The British Link - William H. Lindley." *Azerbaijan International* 2 (2002): 53.